

שונה הכוונה הנצרכת לקיים המצוה לכוונה הנצרכת לעבור בכל תוסף, שהרי כשעובר בכל תוסף יודע הוא שאינו מצווה בזה אלא שהוא מוסף, [ובכגון זה כשצריך לצאת לא היה יוצא, אילו יודע בלבו שאין שום מצוה במעשהו], אלא שלדעת הסובר מצוות צריכות כוונה, מעשה המצוה ללא כוונה הרי זה חצי דבר, והלכך אין עובר בכל תוסף כל שלא עשה המצוה כמתכונתה המלאה, דהיינו מעשה עם מחשבה לשם מצוה, אבל למאן דאמר מצוות אין צריכות כוונה, המעשה כשלעצמו ללא מחשבה, מהוה את צורת המצוה במתכונתה, הלכך אעפ"י שאם מכויין בפירוש שלא לצאת אינו יוצא בעל כרחו, אולם לענין בל תוסיף אפשר שעובר בכל אופן, שהרי אין חסרון בצורת המצוה במעשהו, ודי בזה לעבור בכל תוסף.

א. באופן פשוט יש ליישב, שלא התירו חכמים להעביר שנים שנים, משום שאין הכל בקיאים לכיין שלא לצאת. ואדרבה, בכל מקום מצינו שחכמים אוסרים מעשה האסור מן התורה, גם אם עושה באופן מסוים הפותרו מן התורה, (כגון כלאור יד וכדו') כדי להרחיק מן העבירה את מי שאינו בקי.

ולפי זה אם כיוון בפירוש שלא לצאת אפשר שאינו עובר על בל תוסיף, מדאורייתא עכ"פ, אף בזמנו. וכן צידד בספר גאון יעקב כאן. וע"ע במובא בסוכה מד.

ב. בענין כוונה הפכית – בתוס' רבנו פרץ (פסחים ז) הוכיח שלמ"ד מצוות אין צריכות כוונה, הוא הדין בכוונה הפכית יצא. וזה סיוע לטו"א (ר"ה כח) הנ"ל.

הט"ז (תפס) נקט שהמברך עם הקטנים כדי ללמדם, נחשב זאת ככוונה הפכית שאינו יוצא אף למ"ד מצוות א"צ כוונה. וכמה אחרונים חלקו על דבריו – ע' יד אפרים ואליה רבה; באור הלכה ס ד"ה לצאת. וע"ע: עונג יום טוב (יט); אתון דאורייתא (כג); (הר צבי – מנחות לו); יביע אומר (ח"א ד,ד); קובץ 'אבן ציון' (עמ' רנא) – ממהר"ם שיק; טוב ראה ר"ה כח; קובץ 'ובח משפחה' (ב) – מהגר"י שטיף.

– מכאן (ומעוד מקומות) כתבו אחרונים להוכיח (כדברי הרשב"ם בפסחים קיד: וכדעת הלבוש – ע' פרי מגדים ס), שזה שמצוות צריכות כוונה – מדאורייתא, שהרי אמרו כאן שחוסר הכוונה מועיל שלא יעבור על בל תוסיף דאורייתא. [וכן להלן, שלא בזמנו צריך כוונה לענין בל תוסיף, כגון הישן בסוכה בשמיני עצרת]. ואילו מן התורה היה יוצא ידי המצוה ללא כוונה, רק מדרבנן מצוות צריכות כוונה, כיצד תועיל הכוונה לענין בל תוסיף דאורייתא. וכן הסכמת רוב הפוסקים. (ע' באור הלכה ס ד"ה ויש אומרים; שדי חמד (מערכת המ"ם סא); שו"ת דובב מישרים (ח"ג ב); הקדמת 'דרך פקודיך' (לרצ"א מדינוב); שבט הלוי (ח"ד ח); דבר שמואל – פסחים קיד).

*

על ידך זו קיבורת – כלומר, גובה היד (ע' מנחות לו). ידך בגימטריא: גובה היד. בין עיניך זו קדקד' – בין עיניך בגימטריא: קדקד. (גליונות קהלות יעקב)

דף צו

הערות ובאורים בפשט

(ע"ב) 'אלא האי תנא היא דתניא... לא סלקא דעתך, דלא רבי מאיר סבר לה כרבי יוסי ולא רבי יהודה סבר לה כרבי יוסי...' – לכאורה יוצא ממסקנת הסוגיא, שלדעת רבי מאיר ורבי יהודה נשים

חייבות בתפלין כאנשים, שהרי היא מצות עשה שלא הזמן גרמא. ותמוה מאד, האם רבי מאיר ורבי יהודה אינם מודים שכל הנשים שבעולם לא היו מניחות תפלין מלבד מיכל בת שאול.

ונראה שגם לשיטתם נשים פטורות, אך מטעם אחר, מפני שהוקשו תפלין לתורה, וכל ענינה של מצוה זו להזכיר על שינון ולימוד התורה, וכן אמרו במכילתא שהעוסק בתורה שתורתו אומנותו – פטור מן התפלין, ככתוב והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך. וכיון שהנשים אינן מצוות בתלמוד תורה, אינן חייבות בתפלין, אבל רשות היא בידן, כשם שהרשות בידן ללמוד תורה, [שאף על פי שלרבי מאיר ורבי יהודה אין להן רשות לסמוך, הלא פרש"י הטעם משום שנראות כמוסיפות על המצוות, ואילו בתלמוד תורה לא שייך 'בל תוסיף']. (עפ"י אור שמח – תלמוד תורה א.ב. וע' גם במשך חכמה – שמות יג, ט).

ואולם מדברי התוס' שהקשו ממה ששינונו בברכות שנשים פטורות מן התפלין, מבואר שנקטו שלרבי מאיר ורבי יהודה הן חייבות. ואכן לשיטתם אי אפשר לתרץ כסברת האור-שמח, שהרי התוס' נקטו שטעמם של החולקים על רבי יוסי, משום סרך איסור, מפני שאין הנשים זהירות בשמירת גוף נקי, ולפי טעם זה אין להן רשות להניח גם אם למדים מתלמוד תורה, ועל כרחנו לומר שלר"מ ור"י חובה. וכן נקטו שאר המפרשים, כפשטא דמלתא.

ולא הוקשה להם ממה שלא נהגו הנשים להניח כי אם מיכל – כי שמא מתוך שאי אפשר להן זהירות בשמירתן מצד טבען, רפתה מצוה זו מכלל הנשים, וידוע שבתקופות מסוימות רפתה מצוה זו גם מן האנשים. וגם עתה אין מניחים אלא בשעת ק"ש ותפילה, הגם שיש דעות שמן התורה מצוותן כל היום – כי איננו זהירים בשמירתן. גם מצינו כעין זה, שנחלקו חכמים אם האשה חייבת בציצית, ורבי יהודה נהג להטיל ציצית בטלית אשתו (מנחות ג), ומשמע דכולי עלמא לא נהגו כן.

ואפשר עוד שמתוך שאינן זהירות, עקרו חכמים מהם המצוה לכלל הנשים, ואולם נשים יחידאיות שיכולות להיזהר מניחות כעיקר דינן, כמיכל בת שאול. כן צדד הגאון-יעקב.

ואם ננקט כהנחה הנזכרת, שאף לרבי מאיר ורבי יהודה לא היו הנשים רגילות להניחן אלא יחידות בלבד, ואף על פי כן מבואר בגמרא שלשיטתם האשה לובשת זוג זוג כדי להצילן, אם כן היא מוכח שגם עתה, אע"פ שאינן נוהגות בתפלין, היא מותר לה להכניסן בשבת – לפי מה שכתבו התוס' ורוב הראשונים שהלכה כרבי יוסי שנשים סומכות רשות. ואכן כך היא דעת כמה פוסקים, שאחד האיש ואחד האשה בדינא דמתניתין. (מובא במשנ"ב שא ס"ק קנח), אלא שהמגן-אברהם (שא סקנ"ד) אוסר. וטעמו צריך באור.

ואין לומר שחושש לענין הוצאה בשבת לדעת הראשונים שפסקו דלא כרבי יוסי (ראב"ד בתו"כ, אור זרוע ר"ה רסו) – שהרי אנו נוקטים להלכה שהרשות ביד האשה לתקוע בשופר (או"ח תקפט, ו). ולפסק הרמ"א אף מברכות על שופר וכדו' – הרי שאנו נוקטים בתורת ודאי שנשים סומכות רשות.

[ומכאן ראייה שמה שהביא הרמ"א (לה, ג) מהכלבו שיש למחות ביד הנשים המחמירות על עצמן להניח תפלין, אין טעמו משום שפסק כדעת החולקים על רבי יוסי (כפי שכתב בשער המלך (שבת יט, כג) בדעת הכלבו), שהרי הרמ"א נוקט שמברכות על מ"ע שהו"ג – אלא טעמו משום שאינן זהירות בשמירתן. אך קשה הלא זהו טעמם של התנאים החולקים על רבי יוסי (כמוש"כ התוס'), ומשמע שרבי יוסי אינו חושש לכך. וצריך לומר שאמנם מדין הגמרא מותר אלא שבמרוצת הדורות החמירו משום אי זהירות. או אפשר מאחר שלא נהגו הנשים כלל בהנחתן, הרי זו יוהרא (כדרך שכתב הרמ"א (יו, מהאגור) לענין ציצית). וצ"ע]. וכיון שלהלכה נשים סומכות רשות, אף על פי שאינן נוהגות בפועל בתפלין, למה תיאסר מלהכניסן, והלא מבואר בגמרא שהאשה מכנסת זוג זוג הגם שגם אז לא היו נוהגות בלבישתן.

והיה אפשר לומר שאמנם לפי דרך סוגיתנו אין זה נחשב משאוי, אבל זהו רק לפי מה שנקטו בסוגיא שאם שבת לאו זמן תפלין, מותר להכניס נשים כרבן גמליאל, הגם שאין הדרך להניח נשים בחול – לפי שאין בדבר איסור ד'בל תוסיף' בשבת, אבל לפי מה שאנו נוקטים להלכה ששבת לאו זמן תפלין ואעפ"כ אסור להכניס יותר מווג זוג, כיון שאין זו דרך לבישה (כמוש"כ הראשונים בפ"ד דראש השנה) – לפי זה הוא הדין לאשה אסור להכניס כלל, שאין זו דרך לבישתה.

אך נראה שדוחק גדול הוא לדחות מהלכה הנחה פשוטה בסוגיא ללא כל בסיס. ועל כרחנו לחלק ולומר ששונה הנחת שתי תפלין, שבשום אופן אין מניחים שתיים, ולעולם התפלין השניות אינן יכולות להחשב כתכשיט, והרי זה דומה למי שעונד תכשיט שלא כדרך קישוטו, שמסתבר שדינו כמשאוי. משא"כ תפלין בנשים, כיון שבעצם התפלין דינם כתכשיט, אעפ"י שאין הנשים רגילות בתכשיט זה, היות וגם להן רשות להניח מעיקר הדין, אין זה משאוי לגביהן. וצריך לומר בדעת המג"א, שבזמן הגמרא היו מעטות שהניחו, משא"כ בזמנו שאינן מניחות כלל. וצ"ע.

ראשי פרקים ומראי מקום לעיון

והכא לעבור משום כל תוסף קמיפלג' – מבואר בסוגיא שהמניח שתי תפלין [כשרות] ביחד, עובר משום 'כל תוסף'. ומכאן הקשה המגיד – משנה (לולב ז, ט) על דברי הראב"ד, שהנוטל יותר מלולב אחד אינו עובר בכל תוסף, כי כל אחד עומד לעצמו. ('האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי'. ע' סנהדרין פח: ובראשונים. וכן דעת התוס' בראש השנה כח: – ע' מנחת חינוך תנד) – מאי שנא לולב מתפלין? יש מי שכתב ש'כל תוסף' בהנחת שתי תפלין גדרו משום הכפלת המצוה, ובוזה עוברים אף אם כל מצוה עומדת לעצמה. לא אמר הראב"ד אלא בשהכפיל מין אחד על המינים, לולב או אתרוג, שאין זו מצוה כפולה אלא שהוסף על המצוה וחיבר אליה דבר נוסף – בזה אין עובר אם הוא עומד לעצמו. ואכן אילו יטול שתי אגודות של ארבעת המינים יחדיו – עובר בכל תוסף לכלל הדעות. (עפ"י שבט הלוי ח"א קעט. ונסתייע מהפרי-מגדים לד).

ובספר אבי עזרי (ממרים ב, א ד"ה והנה המ"מ) תירץ, שתפלין הואיל ומחויב בהם כל הזמן, והרי כל הנחה והנחה מהוה מצוה נוספת, הלכך כאשר מניח שתי תפלין מוסף בכך שמקיים שתי מצוות, לכך עובר. משא"כ לולב שלא הועילה הוספתו כלום בקיום המצוה, מאחר ורק נטילה אחת היא מצוה, אינו עובר בהוספת לולב שני.

וכבר נמצא להריטב"א בחידושיו כאן שהרגיש בשאלה הנזכרת, וכתב: 'דהתם קים להו כי שיעורין שנתנה תורה בד' מינין, אינם אלא למטה, אבל למעלה אין לו שיעור, וגבי תפלין קים לן שהתורה נתנה שיעור בין למעלה בין למטה, ולא עוד אלא שנראה כשתי רשויות, וזה ברור. כן נראה לי'.

(ע"ב) 'דבר אל בני ישראל וסמך – בני ישראל סומכין ואין בנות ישראל סומכות' – התוס' (בקדושין לו) הקשו מדוע הוצרכו למעט נשים מעבודות הקרבן, הלא עבודות הקרבן אינן כשרות אלא ביום ולא בלילה, ואם כן, הרי הן מצוות עשה שהזמן גרמן. ובמסכת מנחות (צג:) הוסיפו התוס' לבאר שאף על פי שהסמיכה על הקרבן, לא נאמר בה 'ביום' – ולא בלילה, כיון שהשחיטה אינה אלא ביום, והסמיכה צריכה להיות תכופה אליה, והרי אי אפשר לשחוט שום קרבן לפני קרבן התמיד, הלכך אי אפשר לה לסמיכה בשום אופן שתהיה בלילה. ומבואר מדברי התוס' שגם מצוות כאלו שתלויות בזמן מסוים מפאת סיבה חיצונית ולא מפני דין המצוה עצמה, גם הן בכלל מצוות עשה שהזמן גרמן. (ורעק"א תמה על סברת התוס', שהרי אין המגיעה מחמת הלילה, אלא מצד שאינה בסמוך לשחיטה).

וכן כתב בשו"ת אגרות משה (ח"מ ח"ב מ"ב) לענין ברכת הלבנה, שאף על פי שהיא באה בזמנים מסוימים מצד המציאות הטבעית ולא מצד דיני המצוה, נחשבת כמצוה שהזמן גרמה. (ודלא כהחכמת שלמה). ומהתוס' ראה לדבריו, כאמור.

ואולם, הרמב"ן (בקדושין לד) תוך שהוא מונה את המצוות שאין הזמן גרמן, כתב 'ספירת העומר' [והרמב"ם חולק]. וכתבו האחרונים סברתו (הגרי"י פעולא במבוא לבאורו על ספר המצוות לרס"ג, יב; דברי יחזקאל מה. וע"ע אבנ"ז או"ח שפד), לפי שהספירה היא לקרבן העומר ואין הזמן גורם למצוה אלא קרבן העומר גורם. ומבוארת דעתו, שבכגון זה אין נחשב 'שהזמן גרמא'.

וע"ע: טורי אבן – חגיגה טז; ומגילה כ: מש"כ בסברא זו לענין מצות הבאת ביכורים. ועוד מש"כ לתרץ שאלת התוס'. וע"ע בשו"ת הר צבי (או"ח ח"א קיה) כיוצא בזה לענין ברכת האילנות.

'שזרנהו' – ברש"י: טוואם. והרש"ש מחק זאת, שטוייה לחוד ושזירה לחוד. ואולם יש מקיימים גרסה זו שברש"י – ע' שו"ת מור וקציעה יא; שבט הלוי ח"א ה.

ככתבם וכלשונם'

'... התורה נעלמה מעין כל חי, אבל הקדוש ברוך הוא נתן לנו מצות, לסייע לנו למצוא על ידיהן דרכים ומסילות בלב, להתקרב אל התורה... ועל ידי התפילין יכולין להתחזק ולדבוק בתורה. ובודאי אלה הפרשיות דכתיב בהם אנכי מצוך היום; מצוה אתכם היום, מתחדשין ממש בכל יום, אבל האדם צריך להכין עצמו לקבל אלה הדברים. ועל כתיב ושמרת את החקה פירוש, החקיקות ורשימות שהקב"ה חקק באיש ישראל. וזו החקיקה צריכין לשמור בכל יום, מימים ימימה. ואלה הפרשיות צריכין לקיים בכל יום, במעשה התפילין ובדיבור ומחשבה – בקריאת שמע. והתפילין נקראים אות בזה עצמו שבני ישראל יכולין לקבל אלה ההארות המתחדשין בכל יום כאשר חכמים הגידו תפילין צריכין גוף נקי, ובני ישראל שנתן לנו הקב"ה מצוה זו, בוודאי להם גוף נקי. ובאמת כפי מה שאדם מטהר עצמו להיות נקי, כך מאירין בו האותיות האלה, ואלישע בעל כנפים שהיה גוף נקי לגמרי, זכה לתפילין האמיתיים, שהאירו בו הפרשות והשמות בשלימות. ומכל מקום יש לכל איש ישראל חלק בזה. ובאמת המצוה עצמה מתקנת נפש האדם להיות מוכן לזה...

ולכן בשבת קדש אין צריך תפילין – שהן עצמן 'אות', שבשבת נגלה זה הצלם, כמו שאמרו חז"ל אין דומה מאור פניו של אדם בשבת כו'. ואלה המצוות שנקראות אות עושין רשימה וציוור בגוף האדם ולכן הם זכר ליציאת מצרים, שאי אפשר להיות נשלם זה הצלם הפנימי רק אחר שהוציאנו מארץ מצרים ונתעלו מהנהגת הטבע. וזה שאמר כי ביד חזקה הוצאך ה' ממצרים פירוש, לכן תוכל לקבל זה הרשימה, אות על ירך ובין עיניך ותורת ה' בפיך. ואיתא בגמרא פושעי ישראל בגופן – קרקפתא דלא מנח תפילין, והוא כמ"ש, שעל ידי התפילין נשלם גופן של בני ישראל...'. (מתוך שפת אמת – בא, תרנ"א)

'התפילין הם מיוחדים לימי החול, יצאו שבת ויום טוב שהן עצמן אות'. הערכת הדבר בכלל הוא, כי לאדם נחוצה התקדשות חזונית כדי לבא על ידה אל הפנימית העצמית, תכלית מערים רבים תוריים הוא כדי לשמור את נקודת הקדושה הפנימית, שגלוי וידוע לפני יוצר האדם ב"ה שלא תהיה נקנית לאדם כי אם על ידי אותן הפעולות, ולפי ערך התגברות הקדושה הפנימית העצמית באדם תוכר פעולת הדברים שמסמנים הקדושה החזונית בפעולות מעשיות להביא אותו לכך.

כדי להורות שהקדושה העצמית היא העיקר, אמרה תורה באות התפלין, שהוא יסוד להוראת ההרשמה החצונית של קדושת המעשים, למען יבא האדם על ידם לקנות הקדושה העצמית הפנימית – למען תהיה תורת ה' בפיו. ושבת ויום טוב אין צריכים אות, משום שבהם צריך האדם להתעלות מצד פנימיותו, עד שלא יהיה צריך סעד חצוני לתמכו, והוא לאות על פרטי הדברים, בהליכות היחיד והצבור, שכפי הנפילה הפנימית, כן צריך שיתמלא המקום ליתן סעד, שלא יפול האדם הפרטי או הכללי בנופלים, מקדושתו החצונית, על כן מצד הנפילה הגדולה של כלל האומה, שגרם בעונינו פזורנו הגדול ורחוקנו מבית חיינו, יחד עם זה עצמו גרם שנשתכחה תורה והלכה ברורה, ונתרבו הספיקות, ועם רבוי הספיקות יצאו בהכרח תולדות של חומרות, שבכלל נתרחב חוג המעשי. ומאת ד' היתה זאת, שההתרחבות המעשית היא משיבה את האבדה הרוחנית של עצם זוהר הנפש שהועם על ידי הירידה הגדולה של האומה, ואלה הדברים שהם בערך יסודה של תורה ועיקרה – חיצונים, הם מקיימים את האומה בקדושתה ואמונתה, לשם ד' אלקי ישראל.

והנה צריך האדם להזהר, להוקיר מאד כל הדברים החיצונים שגורמים לשמור הקדושה הפנימית בכל חומרות הספיקות שבהם, ולדעת שכל זמן שעוד לא שבו לנו כל מחמודינו מימי קדם, כל זמן שאין לנו מלך, נביא, וסנהדרי גדולה במקום אשר בחר ד' – בבית המקדש, שתצא מהם תורה לכל ישראל בלא שום ספק בהוראה. כל הזהירות הזאת בכל החומרות הבאות מצד הספיקות הם הם יסוד חיינו, וכי בעזיבת אלה הדברים שעל פי ההשגחה הוכנו מראש לשמור את הקדושה הפנימית הישראלית בעצם הירידה, תוכל לגרום תוצאות רעות ומרות מאד.

דומה הדבר שהתפלין שהם מיוחדים לימי החול, אמנם בשבת ויום טוב ימי העליה והקדושה הם עצמם אות' אין צורך בלבישתן, אמנם, חלילה לדחוק בזה את קצם, ויוצא אדם בתפלין ערב שבת עם חשיכה, וכך היא המדה, שהרי עוד לא זרחה שמש הקדושה העצמית, וצריכים התפלין לפעול פעולתן למען תהיה תורת ה' בפיו, עד שיופיע אור קדושת השבת, והקדושה החצונית של התפלין תתמלא על ידי קדושת השבת הפנימית.

וכן בעניני כלל האומה, שהדרכים החצוניים הרחבת התורה, בקיומה שנתוספו כמה דברים מצד הספקות שתולדתן היא הגלות והפזור, וחסרון שופטינו ויועצינו, אמנם בין כה וכה הרי האומה מתעמקת במדה יותר רחבה במעשים של עבודת ד', מדקדקת במצות לכל צדדי ספיקותיהן, שומרת שני ימים טובים בגליות, מפרשת שתי חלות בסוריא, שעליהם אמרו חז"ל (במדרש רבה שיר השירים א) שמני נטרה את הכרמים על שכרמי שלי לא נטרתי – על שלא שמרתי יום טוב אחד כתקוני בארץ ישראל הריני משמרת שני ימים טובים של גליות בחו"ל וכו', אבל לאחר שגרם המצב ובאה הירידה, היתה התרחבות הקיום המעשי, אע"פ שבא מצד ספיקות – שסבתן היו קלקולים לאומיים...'. (מתוך 'חבש פאר' – עין איה, יד)

'מיכל בת כושי היתה מנחת תפלין'

'... ונראה לי דמה שאמרו בעירובין דמיכל בת שאול הניחה תפלין, היה אחר אותו מעשה שהרגישה בחטאה שנראה שבא לה על ידי חמלת שאול על אגג דהוא סירס לישראל, והיה ראוי מדה כנגד מדה שלא להניחו להוליד, וכמו שעשה שמואל, ובאגג נתחדש אז חשק ההשארה, שהוא חשק דישראל, וכמו שכתבנו למעלה מפני השמועה, ועל ידי זה החשק חמל שאול, ומכל מקום לפי שלמראית העין היה חמלה להרבות זרעו של עמלק, על כן היה העונש

במיכל בתו שנדבקה במלכות בית דוד ולא היה לה ולד שידבק במלכות, וזה על ידי חטא שאירע לה שהיה למראית העין חטא של אומות העולם, דעל כן מגיע עונש זה, ועל ידי זה הניחה תפילין, שהם אות ההתקשרות של ישראל לאביהן שבשמים, ע"י קשר של תפילין, דעל כן וראו כל עמי הארץ וגו' – אלו תפילין שבראש (ברכות ו.), שהם המבדילים בין ישראל לעמים ומראים התקשרות דישאל שאין ניתוק כלל ושאי אפשר להם להיות כעמים כלל באמת. ואף על פי שיש אות שבת ואות ברית המורים על הפנימיות והחיצוניות דישאל שאין דומה לעמים כלל, עיקר דיראו ממך הוא על ידי אות תפילין, שהוא המבדיל בין שורש דראשית גוים שהוא העקשות לעשות בודון לב נגד רצון הש"י, היפך זרע יעקב איש תם הנמשכים בתמימות כצאן אחר הרועה. ובאמת גם ישראל נקראים 'עם קשה עורף' שהוא היפך התמימות, אבל אצלם הקשיות רק בעורף, שהוא אחורי האדם ולא בפנים המורה פנימיות האדם...'.
(מתוך לקוטי מאמרים לר"צ הכהן, עמ' 180)

דף צז

'לאפוקי מחזקיה' – מחזקתו של רבי, שהיא שתי פעמים – לכך אמר שלישי, ולעולם צריך לבדוק מכל צבת וצבת. (ומש"כ רבנו חננאל 'לאפוקי מרבי חזקיה' היא טעות הדפוס. ואולי צ"ל 'לאפוקי רבי מחזקיה').

(ע"ב) זליענבינהו מיענב? אמר רב חסדא: זאת אומרת עניבה פסולה בתפילין. אביי אמר: רבי יהודה לטעמיה דאמר עניבה קשירה מעלייתא היא... – לכאורה משמע בגמרא, שאין הכרח מן הדין שקשר של תפילין צריך להיות של קשר של קיימא, ולכן הקשה המקשה שיענוב בשבת, שהגם שאין זה בר קיימא, יש כאן קשר תפילין כשר. וגם רב חסדא לא פסל אלא משום שעניבה אינה נחשבת קשר, אבל קשר שאינו של קיימא אפשר שכשר. וגם מאביי משמע שלדעת חכמים שעניבה אינה כקשירה, אפשר לענוב תפילין בשבת הגם שאין זה קשר של קיימא. [אלא שמצד המציאות, כיון שקשר של תפילין כרגיל מתקיים לזמן רב (כמו שהוכיח רבנו תם מכאן – עתוס'), לכך לא התירו לקשור באופן שעתיד להתירו מחר].

ואולם דעת הגאון בעל אבני-נזר (קפג-קפה) אינה כן, שאין כשר בתפילין אלא קשר של קיימא דוקא. [והוא ז"ל דייק מתירוץ רב חסדא, שלכך עניבה פסולה, לא משום שאין זה קשר אלא כיון שעומד להתיר פסול]. ולפי זה יש להחמיר בשואל תפילין מחברו להניחם, שאי אפשר לשנות הקשר למדת ראשו על מנת להחזירו למחר ולשנותו שוב, שנמצא שלא קשרם בקשר של קיימא.

ואולם כתבו פוסקים אחרונים ללמד זכות על מנהג העולם שלא להקפיד על קשר של קיימא. (ע' שו"ת שבט הלוי ח"ה ד; יגדיל תורה ט; שו"ת ברכת חיים ג, ב).

ויש שנימקו את ההתר באופן אחר: כל קשר של תפילין, אפילו הוא עשוי ליום אחד, נחשב קשר חשוב של קיימא, כיון שהמצוה מחשבת את הקשר, ומתוך שהוא 'קשר' לענין תפילין, כך נחשב 'קשר' לענין חיוב שבת. (ע' ישועות יעקב; דובב מישרים ח"ג עג, ועוד).

א. לדעה זו יש לדחות את ההוכחה הנ"ל מסוגיתנו; אמנם לפי הצד שעניבה היתה כשרה בתפילין (כדעת המקשה, וכן אפשר לאביי), אין צורך בקשר דוקא, וממילא אפשר לעשות בשבת אם אינו של קיימא, אך אם ננקוט שעניבה פסולה (כדעת כמה פוסקים – ע' שער הציון שא, קצו), הרי שצריך לתפילין 'קשר' דוקא, ומדחשיב 'קשר' לענין תפילין, חשיב גם לענין שבת.